

Norsk fengselsvesen i de siste 100 år.¹⁾

Av ekspedisjonssjef *Kyhn Gløersen*.

Ser vi på fengselsvesenets stilling i Norge for godt og vel 100 år siden, i 1840-årene, var stillingen den at vi til soning av straffarbeid, som var den vanlige frihetsstraff, hadde anstalter i festningene Akershus, Bergenhus, Trondhjem og Vardøhus. Dessuten *tukthus* i de 4 stiftstedene Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondhjem. Festningsanstaltene var fra gammel tid kalt *slaverier* og populært beholdt de dette navn også langt opp i annen halvdel av det 19. århundre. Tukthusene var opprettet som tvangarbeidsanstalter i løpet av det 18. århundre, nærmest beregnet på omstreifere og tiggere og i det hele løse og ledige personer, men de var allerede før 1800 gått over til å bli virkelige straffanstalter. De som ble satt inn i tukthusene gikk under betegnelsen lemmer. I slaveriene ble fangene uten sproglige anfektelser kalt slaver.

Fordelingen mellom slaveriene og tukthusene var ordnet slik at det i slaveriene ble satt inn mannsfanger som hadde begått grove forbrytelser og var dømt til lengere tids straffarbeid, mens tukthusene tok imot de andre mannsfanger og alle kvinnefangene. Om disse anstalter og hvordan tilstanden og behandlingen var i dem, henviser jeg til beretningen fra den bekjente straffanstaltkommisjon som var nedsett i 1837 med det oppdrag å utrede spørsmålet om en reform av straffanstaltene og fangepleien. Beretningen er avgitt 13. juli 1841. Det er et imponerende og høyst fortjenstfullt verk på over 700 sider med en inngående oversikt over forholdene i de slaverier og tukthus som da var i bruk i Norge. Kommisjonen ga en knusende kritikk over forholdene. Alt var galt, ikke bare de bygningsmessige forhold, men også arbeidsforholdene, bespisningen, renlighetsforholdene o. s. v. Kommisjonen finner allikevel at de fleste av disse mangler var „at agte for mindre betydelige i Sammenligning med den ulykkelige Omstændighed, at Fangerne stadigen ere udsatte for den demoraliserende Indflydelse, som en næsten ubehindret Omgang og Meddelelse mellem dem indbyrdes nødvendig maa medføre, idet kun enkelte Strafanstalter fremvise Spor af en ufuldkommen Klassifikation, som Omstændighederne end ikke have tilladt kun nogenlunde at gennemføre.“

Kommisjonen fant det tvingende nødvendig at alle de gamle straffanstaltene, både slaveriene og tukthusene, ble nedlagt, og at det ble oppført nye anstalter for hele det fangebelegg som en måtte regne med. Kommisjonen drøftet også meget inngående hvordan fangebehandlingen burde være for å svare til sin dobbelte hensikt, både å avskrekke forbryterne og å forbedre dem, og kom til det resultat at

¹⁾ Oversikten er utarbeidet i tilknytning til foredrag i den Norske Kriminalistforening 10. mai 1951 i anledning av Botsfengslets 100-årsdag.

en gjennomført enromsbehandling var det ene saliggjørende, filadelfiasystemet (etter anstalten i Filadelfia, oppført i 1836). Grunntanken i dette system var at fangene ved religiøs og moralsk påvirkning skulle bringes til anger og bot og derigjennom bli bedre mennesker. For å oppnå dette var det først og fremst påkrevet å fri dem fra enhver skadelig påvirkning fra andre fanger. De måtte derfor holdes i enrom hele døgnet igjennom, dag som natt, og skulle helst ikke ha besøk av noen uten fengslets direktør og prest og enkelte andre av fengslets høyere tjenestemenn.

På grunnlag av den tids fangetall fant kommisjonen at det trengtes nye fengsler for ialt omkring 1700 mannsfanger og 400 kvinnefanger, og den konkluderer derfor med å foreslå oppført 7 nye botsfengsler. 2 i Kristiania (1 for menn og 1 for kvinner), 1 i Arendal og 1 i Lillehammer, begge for menn, og videre 1 i Bergen, 1 i Trondhjem og 1 i Tromsø, de 3 siste hver med en særskilt avdeling for kvinner. Beretningen er skrevet med en overbevisningens varme, som gjør den til meget interessant lektyre ennå i våre dager. Kommisjonen anslo utgiftene med oppførelsen av de nye fengsler til noe over 6 millioner kroner, og innrømmet at det var mange penger, men reformen var av en så inngripende verdi for samfunnet at den ikke måtte stilles i skyggen for noe annet gjøremål. Selv om gjennomføringen ikke kunne skje uten at midlene ble skaffet til veie ved opptakelse av et statslån, ville det etter kommisjonens mening være en for etterslekten høyst heldbringende foranstaltning.

Justisdepartementet sluttet seg i alt vesentlig til kommisjonens forslag og mente at begynnelsen burde skje med mannsfengslet i Kristiania, som var foreslått å skulle romme 500 fanger.

Stortingets komite for kriminalvesenet var enig i at den foreslåtte fengselsreform var vel verd de økonomiske offer den ville medføre, men mente at man av praktiske hensyn burde begynne med et mindre fengsel. Resultatet ble derfor at det ble gitt bevilgning til et fengsel i Kristiania av den størrelse som kommisjonen hadde beregnet for kvinnefengslet der, nemlig omkring 240 fanger. Det nye fengslet ble ført opp etter tegning av den kjente arkitekt Schirmer og ble ferdig i 1851. Det ble rett og slett kalt Botsfengslet og har alltid senere beholdt det navn, som jeg håper det fremdeles vil få beholde, så lenge det er i bruk. Den 5. mai 1851 tok det mot sin første fange. Sett i relasjon til de straffanstalter vi hadde før, kan det trygt sies at dette betegnet ikke bare et tidsskille i vort fengselsvesen, men også en merkedag i vor kulturhistorie som er vel verd og minnes.

De nærmere regler om bruken av det nye fengslet og om fangebehandling der ble gitt ved lov av 12. juli 1848, som samtidig inneholdt bestemmelse om bruk av seller også ved de øvrige straffarbeidsanstalter. Det var jo fullt på det rene at de gamle slaveriene og tukthusene fremdeles måtte brukes inntil vi fikk flere nye straffanstalter. Fordelingen av fangene mellom anstaltene ble ved kgl. resolusjon ord-

net slik at Botsfengslet skulle ta mot mannlige fanger mellom 18 og 30 år, som var idømt straffarbeid mellom 6 mndr. og 6 år, og som var dømt i Kristiania stift, som den gang omfattet hele Østlandet.

De andre mannsfangene ble satt inn i slaveriene hvis de var dømt til mere enn 6 års straffarbeid, ellers ble de som før anbrakt i vedkommende tukthus, hvor også alle kvinnefangene ble anbrakt. Om fangenes behandling i Botsfengslet bestemmer lovens § 2:

„Den Grundregel, som ved den hele Anordning i Botsfængslet skal iagttages, og i Henhold til hvilken alle reglementariske Bestemmelser skulle affattes, er, at Fangerne i alle Tilfælde skulle hindres fra Samkvem med og Meddelelse til deres Medfanger og enhver Anden, som kunde formodes at ville virke skadeligt paa dem i moralsk Henscende, idet man derhos ved Arbeide, Undervisning og Besøg af Fængslets Foresatte og Andre, om hvis Karakter og Hensigter man kan være forvisset, søger at virke til deres Forbedring.“

Det var altså en gjennomført enromsbehandling som ble nærmere fastslått i de følgende paragrafer i loven. Da denne behandling antokes å være atskillig strengere og tyngre enn oppholdet i de andre anstalter, ble det bestemt at fangene i Botsfengslet skulle få straffetiden forkortet med en tredjedel. Det er visselig denne avkortningen som ligger til grunn for den populære oppfatning at et fengselsår er 8 måneder. Denne avkortningen varte med en liten modifikasjon like til 1900, da vi fikk bestemmelser om løslatelse på prøve.

Også i de andre straffanstalter var det etter hvert skaffet en del celler, og for disse anstalters vedkommende bestemte loven at fangene, hvis det var mulig, skulle holdes i enrom både i den første og den siste del av straffetiden i så lang tid som straffanstaltens bestyrelse etter overlegg med dens prest og lege fant passende, dog tilsammenlagt ikke ut over 3 måneder. Ellers fortsatte forholdene omtrent som før. Den vesentligste forskjell mellom festningsanstaltene (slaveriene) og tukthusene var at fangene i festningsanstaltene skulle være belagt med jern, de skulle gå i lenker, en bestemmelse som ikke gjaldt for tukthusfangene. Dette påbud ble ikke opphevet før i 1872, da det samtidig ble bestemt at også straffarbeidsfanger med kortere straff enn 6 år kunne settes i festningsanstaltene hvis de hadde vært straffet før. Meningen var altså fremdeles at festningsanstaltene skulle være noe strengere anstalter enn tukthusene, men det holdt neppe stikk. Tvertom er det ting som tyder på at fangene foretrakk festningsanstaltene, fordi de der hadde mere utarbeid og derfor lettere kunne komme i forbindelse med utenforstående. Det er jo innlysende at dette for en fange alltid vil stå som et særlig attråverdig gode.

Som jeg allerede har nevnt, var det meningen at det nye fengsel skulle være det første i rekken av 7 nye botsfengsler for fanger som skulle sone straffarbeid, men denne plan måtte foreløpig stilles i bero. Man fant det nemlig påkrevet først å få gjennomført en reform av de

mindre fengsler, de innretninger som skulle ta imot varetektsfanger og fanger som skulle sone kortere frihetsstraff, (fengselsstraff. Straffarbeid kunne ikke ilegges for kortere tid enn 6 måneder). Disse fanger ble satt inn i såkaldte *arresthus*, som ble holdt av de enkelte byer og tinglag, og de var såvisst ikke i bedre stand enn straffarbeidsanstaltene, snarere tvertom.

Riktignok var det ved forordning av 5. april 1793 bestemt at alle fengslene, både i by og på land, burde være slik innrettet at fangene ikke utsattes for å tape sin helbred, og det var ved et kanselli-sirkulære av 4. oktober 1803 ytterligere innskjerpet at arrester i mørke og fuktige kjellere burde avskaffes. Men tilstanden var allikevel ennå i midten av 1850-årene ikke bedre enn at den da nedsatte fengselskommisjon karakteriserte arresthusene som værende i en høyst elendig forfatning, og det var så meget mere påkrevet å få rettet på dem fordi kriminalloven av 1842 hadde åpnet adgang til en betydelig øket bruk av de kortere straffer.

Etter et betydelig forberedende arbeid ble det i 1854 nedsatt en ny kommisjon for å ta seg av denne reform. Denne kommisjon avga i 1856 et forslag som i alt vesentlig ble tiltrått av departementet, og som også ble bifalt av Stortinget ved en lov om fengselsvesenet av 13. oktober 1857. Loven er kalt lov om fengselsvesenet, men etter den tids sprogbruk gjelder den ikke de straffanstalter som jeg tidligere har talt om (Botsfengslet, slaveriene og tukthusene). Denne lov bestemte at hvert amt og hver kjøpstad skulle utgjøre et eget fengselsdistrikt og være forpliktet til å skaffe de for distriktet fornødne straff- og varetektsfengsler. Det er etter forholdene fullt på det rene at loven her med „straff“ bare har for øye annen frihetsstraff enn straffarbeid. (Straffarbeid skulle alltid sones i en statsanstalt).

Etter loven skulle hvert fengselsdistrikt ha minst ett distriktsfengsel, som skulle være så stort at det kunne romme distriktets samtlige straffanger og halvparten av dets varetektsfanger beregnet etter det gjennomsnittlige fangetall i de sidste 5 år. Men dessuten skulle det i hver by og hvert ladested og i hvert tinglag hvor det ikke var noe slikt distriktsfengsel, være fengselsrom til midlertidig opptak av varetektsfanger. Utgiftene skulle bæres av fengselsdistriktet, men halvparten av anleggsutgiftene ble refundert av statskassen. Av driftsutgiftene skulle staten betale utgifter til legehjelp og geistlig omsorg og dessuten 24 skilling pr. dag for hver fange. Alle andre utgifter skulle bæres av distriktene. Fengslene skulle innrettes slik at hver fange hadde sin egen selle, og det var uttrykkelig bestemt at de under hele fengselsoppholdet skulle holdes i enrom utelukket fra samkvem med andre enn dem som hadde forretninger i fengslet på embets eller bestillings vegne. Det var altså filadelfia-systemet som ble gjennomført også her. Med hjemmel i denne lov ble det i 1860-årene skaffet tilveie ialt 56 distriktsfengsler rundt omkring i landet med tilsammen noe over 800 fangeplasser. De fleste var bygget nye etter planer som var godkjent

av departementet, men det ble også godkjent en del eldre fengsler. Dessuten ble det skaffet 162 hjelpefengsler og tinglagsarrester for midlertidig opphold av varetektsfanger.

Det hadde vært forutsetningen at oppførelsen av nye botsfengsler skulle fortsettes så snart denne reformen av det lokale fengselsvesen var ferdig, men da viste det seg dessverre helt utelukket å få bevilgning til noen ny anstalt. Det var både penger og offervilje som manglet. Dette kommer tydelig frem i en innstilling fra Stortingets justiskomite i 1872. Komiteen felte en knusende dom over straffarbeidsanstaltene som ikke en gang fyldestgjorde de tarveligste forlangender og betingelser for en hensiktsmessig fangepleie. Det er lett å innse, sier komiteen, at de felles sovelokaler i ganske eminent grad gjør straffanstaltene til planteskoler for last og forvorpenshet, og at intet kan bidra sterkere til den veksel-undervisning i forbrytelse som kun alt for meget ligger i disse forvilledede menneskers tilbøyelighet. Men allikevel fraråder komiteen nye offer til fengselsreformer. „Selv en så tilsynelatende simpel ting som særskilte soveceller vil ikke kunne skaffes tilveie uten betydelige utgifter, og komiteen har den forestilling at der for oppofrelser av denne art vil være liten stemning inden almenheden, og den tror tillige, at der for den modstand, den uden tvivl i så henseende vilde møde, skulde være god føie. Vort samfund har mange opgaver, som i komiteens tanker staar høiere i rækken end hensynet til dem, der have brudt med samfundets love.“ Det var såvisst en annen ånd enn den som var kommet til orde 30 år tidligere.

I 1875 fikk man imidlertid bevilgning til opprettelse av et eget fengselsstyre, organisert som en selvstendig avdeling i Justisdepartementet. Dette var et stort fremskritt. At fengselsvesenet kom under ledelse av en mann som fikk dette som sin spesialoppgave, har hatt fremtredende betydning både for den daglige drift og for de større og mindre reformer som stadig har vært i gjære.

I 1875 var da situasjonen den at vi til avsoning av straffarbeid, som var den vanlige frihetsstraff, ved siden av Botsfengslet hadde følgende 7 anstalter: Straffanstaltene i Akershus, Bergenhus og Trondhjems festninger og tukthusene i Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondhjem. Ved en lov av 30. april 1877 ble imidlertid festningsanstaltene og tukthusene stilt helt på like fot med hensyn til straffullbyrdelsen og med støtte heri fant man i årene 1876—1885 å kunne legge ned både anstaltene i Bergenhus og Trondhjems festninger og tukthusene i Kristiansand og Bergen. Samtidig ble mannsfangene flyttet fra Kristiania tukthus og alle kvinnefanger samlet der. Det var en forenkling av stor betydning. Man hadde derved også oppnådd den meget vesentlige fordel å få egen kvinneanstalt, Kristiania tukthus, som fra 1885 ble kalt Straffanstalten for kvinner, samtidig som det også ble bestemt at Trondhjems tukthus for fremtiden skulle kaldes Trondhjems straffanstalt.

Etter denne rasjonalisering hadde vi altså bare 4 sentralanstalter,

Botsfengslet, Akershus og Trondhjems straffanstalter, alle for menn, og Straffanstalten for kvinner.

I forbindelse med denne omordning ble også regelen om fordelingen av fangene mellom fengslene ved lov av 6. juni 1884 endret slik at Botsfengslet skulle ta mot alle mannlige forbrytere som var idømt inntil 3 års straffarbeid og var i alderen 18—50 år, dog ikke menn som tidligere hadde snt straff i Botsfengslet og var over 25 år. Den tidligere begrensning til fanger fra Kristiania stift var opphevet allerede i 1877.

Fanger under 18 år kunne altså fremdeles ikke settes inn i Botsfengslet, men måtte dele skjebne med de andre fanger i fellesanstaltene. Dette ble først rettet ved en lov av 26. juni 1893 som bestemte at alle mannlige straffarbeidsfanger under 21 år skulde settes inn i Botsfengslet uten hensyn til straffetidens lengde. For at plassen skulle kunne utnyttes best mulig ble det overlatt til Kongen å bestemme hvilke andre fanger skulle sendes dit. I forbindelse hermed ble det gitt fengselsmyndighetene adgang til å foreta slike lempninger i enromsbehandlingen av de unge som fantes påkrevet. Det ble også åpnet adgang til å lempe på enromsbehandlingen for andre fanger i Botsfengslet, når de hadde vært der i 3 år. Samtidig ble det bestemt at også de kvinnelige straffarbeidsfanger skulle undergis enromsbehandling etter nærmere fastsatte regler.

For øvrig gjalt i alle anstaltene fremdeles de samme bestemmelser om fangebehandlingen som før.

I 1885 ble det nedsatt en ny straffelovkommisjon med riksadvokat Getz som formann. Det var en gjæringens tid på strafferettens område. Nye synspunkter trengte seg frem i stor utstrekning, det var hele grunnlaget for Statens straffevirksomhet som var under debatt, og derunder spilte selvfølgelig frihetsstraffen og prinsippene for dens fullbyrdelse en fremtredende rolle.

Getz var en varm tilhenger av de nye ideer og straffelovkommisjonen gjorde under hans ledelse et overmåte verdifullt arbeid. Den foreslo ikke bare en helt ny straffelov som i stor utstrekning anviste nye veier i kampen mot forbryterondet, men den hadde også åpent øye for at det først og fremst gjalt å komme årsakene til kriminaliteten til livs, og det er dens fortjeneste at vi i 1896 fikk en lov om forsømte barn og i 1900 en lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap.

Kommisjonen utarbeidet også forslag til en helt ny lov om fengselsvesenet og om fullbyrdelse av frihetsstraff. Da det av flere grunner var maktpåliggende å få den nye fengselslov snarest mulig, mens det uundgåelig måtte ta atskillig tid før den nye straffelov kunne behandles av de lovgivende myndigheter, ble utkastet til fengselslov behandlet først og ble sanksjonert 31. mai 1900 som lov om fengselsvesenet og om tvangsarbeid. Så fikk vi imidlertid 22. mai 1902 den nye straffelov som sløyfet den sontring vi tidligere hadde mellom straffarbeid og fengsel. Straffarbeid kunde, som jeg før har nevnt, ikke settes

lavere enn 6 måneder og fengsel ikke høyere enn 120 dager. Den nye straffelov hadde i stedet bare 1 frihetsstraff, fengsel, som kunne idømmes fra 21 dager og inntil livstid.¹⁾ Fengselsloven måtte derfor endres noe for å bringes i samsvar med den nye straffelov og samtidig fant man også å burde foreta noen andre, mindre endringer som hadde vist seg ønskelige.

Av praktiske hensyn ble loven i sin helhet, også de avsnitt som ikke trengte noen endring, vedtatt på ny av Stortinget i 1903 og ble da sanksjonert som ny lov 12. desember 1903, og det er under denne dato loven er kjent av norske fengselsfolk idag. Med denne lov er vi kommet frem til det som jeg vil kalle den nyere tid i norsk fengselsvesen. Mens de gjeldende bestemmelser tidligere var spredt på en rekke forskjellige lover og i stor utstrekning hvilte på administrative bestemmelser, til dels bare på gammel bruk, fikk vi nå en samlet bearbeidelse som omfattet både sentralanstaltene og de lokale fengsler, både den administrative side og fangebehandlingen. Og det var en rekke vesentlige endringer som ble gjort i den bestående ordning.

Etter loven skal vi ha 3 slags fengsler, landsfengsler, kretsfengsler og hjelpefengsler, som alle skal forvaltes av Staten. Landsfengslene svarer til de tidligere straffanstalter og skal ta mot personer som skal sone fengselsstraff på 6 måneder eller mere. Av slike straffanstalter hadde vi i begynnelsen av århundret 4, 3 for menn (Botsfengslet, Akershus og Trondhjem) og 1 for kvinner, og disse 4 ble inntil videre bibeholdt som landsfengsler. Kretsfengslene skal ta mot fanger som skal sone fengselsstraff i kortere tid enn 6 måneder og dessuten varetektsfanger. Hjelpefengslene er fortrinsvis beregnet på varetektsfanger, men kan også etter nærmere bestemmelse brukes til soning av kortere straff og ved gjennomføringen av loven ble forholdet ordnet slik at hjelpefengslene ble delt i to grupper, større hjelpefengsler, som kan brukes til soning av inntil 60 dagers straff, og småfengsler som ordinært bare skal brukes til varetekt. Kretsfengslene og hjelpefengslene svarer altså til de tidligere distriktsfengsler og tinglagsarrestere, men her er det av særlig viktighet å merke seg at også krets- og hjelpefengslene skal forvaltes av Staten. Loven bestemte uttrykkelig at Staten skulle overta forvaltningen av alle de bestående fengsler og ha full rådighet over dem. Til gjengjeld skulle Staten betale alle de utgifter som driften av fengslene fremtidig førte med seg mot et nærmere bestemt bidrag av distriktene.

Dette var ikke alene prinsipielt riktig, fordi all straffevirksomhet bør være en statsoppgave, men det var også av fremtredende praktisk betydning både for driften av det enkelte fengsel og for ordningen av det lokale fengselsvesen i det hele. Jeg nevner eksempelvis at mens vi i 1904 ved den nye ordnings gjennomføring hadde 14 kretsfengsler, 40 større hjelpefengsler og 121 småfengsler, svarende til det tidligere an-

¹⁾ Jeg ser her bort fra den tidligere arreststraff og den nye heftestraft som ikke har spilt noen rolle i praksis.

tall distriktsfengsler og tinglagsarrester, hadde vi ved utgangen av 1950 12 kretsfengsler, 21 større hjelpefengsler og 29 småfengsler. Den viktigste følge av den nye ordning var imidlertid at vi fikk en samlet fengselsetat med bedre utdannelsesmuligheter og bedre avansementsforhold og at vi derved kunde ha garanti for at også krets- og hjelpefengslenes vaktmestre hadde den utdanning og erfaring som tidligere fengselstjeneste gir.

Av de forskjellige bestemmelser i loven vil jeg for øvrig fremheve at loven åpnet adgang til å løslate fangene på prøve når de hadde sont $\frac{2}{4}$ av straffetiden, dog minst 6 måneder. Denne form for løslatelse ble den gang møtt med atskillig skepsis, men betydningen og hensiktsmessigheten av den er nå så alminnelig anerkjent at jeg ikke skal gå nærmere inn på dette spørsmål. Det kan tvistes om i hvilken utstrekning slik prøve bør gis og i hvilke former det bør skje, men at prøveinstituttet i seg selv er heldig, derom er det ingen tvil. Samtidig med at denne nye bestemmelse ble satt i kraft ble den opphevet den gamle ordningen at fangene i Botsfengslet skulle få avkortet straffetiden med en tredjedel.

Med hensyn til fangebehandlingen fastslår loven de alminnelige prinsipper som skal legges til grunn, treffer bestemmelse om bruk av tvangsmidler og refselsler, om fangenes adgang til brevveksling og besøk o. s. v. men overlater for øvrig til Kongen å gi de nærmere regler. Innenfor den ramme loven har satt, er de nødvendige reglementer deretter utferdiget av Fengselsstyret med hjemmel i kgl. resolusjon.

Angående spørsmålet om bruk av enrom eller fellesskap ved fangebehandlingen bestemte loven at fengselsstraff inntil 2 år helt skulle utstås i enrom, hvis ikke særlige omstendigheter gjorde det utilrådelig. Fanger som skulde sone lengre straff, skulle holdes i enrom fra 6 måneder til 2 år, og, hvis det fantes tilrådelig, også utover denne tid inntil i det hele 4 år.

Loven skulle tre i kraft fra den tid Kongen bestemte og bestemmelsene om løslatelse på prøve og om fangebehandlingen i landsfengslene ble satt i kraft allerede 15. oktober 1900, dog ikke det nettop nevnte påbud om bruken av enromsfengsel. Bestemmelsene om krets- og hjelpefengslene ble satt i kraft fra 1. april 1904.

Det var fullt på det rene at påbudet om enromsbehandling i landsfengslene ikke kunne gjennomføres i de landsfengsler vi da hadde — hverken Akershus eller Trondhjem hadde den selleplass som trengtes. Den bestående ordning at fangene i Akershus og Trondhjems landsfengsler regelmessig ble behandlet i fellesskap måtte derfor opprettholdes inntil vi kunne få mere selleplass.

Og det ble en lang ventetid. Da fengselsloven ble gitt, var det en bestemt forutsetning at det straks skulle gåes i gang med bygging av et nytt landsfengsel som kunne avløse Akershus og Trondhjem. Men det gikk da som det var gått 50 år tidligere da Botsfengslet var ferdig

— det var en annen gren av fengselsvesenet som fikk prioritet. I 1850-årene var det som jeg før har nevnt, det lokale fengselsvesen, distriktsfengslene, nå ble det *tvangsarbeidshusene*. I 1905 ble det nemlig bestemt at landsfengselsplanen skulle stilles i bero inntil tvangsarbeidsvesenet var bragt i forsvarlig skikk, og jeg skal så visst ikke kritisere dette, det hadde sine gode grunner.

I 1900 hadde vi etter forslag av straffelovkommisjonen fått loven om løsgjengeri, betleri og drukkenskap som åpnet adgang til å la løsgjengere og drukkenbolter anbringe i tvangsarbeidshus, en lov som det fra alle hold ble stilt store forhåpninger til. Men loven kunne ikke settes i kraft før det var skaffet tvangsarbeidshus. Etter langvarige forhandlinger ble loven endelig satt i kraft i 1907, idet Staten som en midlertidig ordning leiet anstalten Prinds Christian Augusts Minde (Mangelsgården) av Kristiania kommune og en anstalt i Bergen av Bergen kommune og tok dem i bruk som tvangsarbeidshus for menn. For kvinner ble det opprettet en egen avdeling i Landsfengslet for kvinner. Samtidig ble det innkjøpt et areal på tilsammen 3.800 dekar på Jæren og der ble Opstad tvangsarbeidshus oppført med plass til omkring 220 menn. Det ble ferdig og tatt i bruk i 1915, de mannlige tvangsarbeidere ble da flyttet dit og dermed var tvangsarbeidsvesenet bragt i en stand som etter den tids oppfatning var meget tilfredsstillende.

En videre utbygging av tvangsarbeidsvesenet fikk vi i 1928 da det ble innrettet et nytt tvangsarbeidshus på Sem ved Tønsberg, fortrinnsvis beregnet på gamle og skrøpelige og litet arbeidsdyktige personer som ikke passet i Opstad. Anstalten har plass til 65 menn.

Straks Opstad var ferdig, tok Fengselsstyret opp igjen arbeidet for å få et nytt landsfengsel og denne gang så det ut til å skulle lykkes. Det ble i 1917 innkjøbt en større landleiendom som skulle passe godt, og det ble avsatt 1.500.000 kroner til byggearbeidet. Men så kom den voldsomme prisstigning etter den første verdenskrig, overslaget steg til bortimot 6 millioner og samtidig ble Statens finanser så vanskelige at byggearbeidet påny ble stilt i bero. Det avsatte beløp ble inndratt i statskassen og det var ikke mulig å få noen ny bevilgning.

I stedet ble det i 1927 nedsatt en fengselsreformkomite, bestående av ekspedisjonssjef Omsted, direktør Nissen og direktør Segelke Thrap. I sin innstilling av 31. mars 1930 drøftet komiteen inngående de forskjellige sider ved fangebehandlingen og foreslo en rekke endringer i den gjeldende ordning, samtidig som den sterkt fremhevet at det var påtrengende nødvendig å få flere nye fengsler (nytt landsfengsel for menn, nytt kvinnefengsel, nye kretsfengsler i Bergen, Trondhjem, Stavanger, Drammen og Bodø).

I alt vesentlig i samsvar med komiteens innstilling ble det i 1933 fremsatt kgl. proposisjon om forandringer i fengselsloven. Proposisjonen ble enstemmig bifalt av Stortinget og ble sanksjonert som lov 6. juli 1933. Loven ble satt i kraft 1. mars 1934 og samtidig ble det også

foretatt en rekke endringer i reglementene både for fengslene og tvangsarbeidshusene.

Ved lovendringen ble det uttrykkelig fastslått at alle fangene i den utstrekning det er mulig, skal ha hver sin selle for natten og hviletiden. I krets- og hjelpefengslene skal de regelmessig holdes atskilt også i arbeidstiden. For landsfengslenes vedkommende — det var den gang Botsfengslet og Akershus, landsfengslet i Trondhjem ble nedlagt i 1920 — ble derimot den obligatoriske enromsbehandling begrenset til de første 3 måneder. Etter den tid ble det åpnet adgang til etter nærmere fastsatte regler å la fangene være sammen under arbeid, gudstjeneste, foredrag, sang og musikk, undervisning og bevegelse i fri luft. Disse bestemmelser betydde en vesentlig modifikasjon av enromsbehandlingen i Botsfengslet og gjelder fremdeles for dette fengsel som nå er vårt eneste landsfengsel for menn. Jeg vil dog her tilføye at fellesskapet mellom fangene i praksis har vært atskillig mer utstrakt, fordi bortimot $\frac{1}{3}$ av fengslets belegg i de senere år har vært anbragt i en landbrukskoloni, hvor fangene er sammen det meste av dagen.

Av de andre endringer som ble gjennomført ved loven av 1933, nevner jeg at adgangen til løslatelse på prøve ble betydelig utvidet derved at den minimumstid som fangen må sone, ble satt ned fra 6 måneder til 4 måneder. Men på den annen side ble adgangen samtidig innskrenket derved at varetektsfengslingen ble satt ut av betraktning ved beregningen av prøven. Mens reglen tidligere var at en fange kunne løslates på prøve når han hadde avsont $\frac{2}{3}$ av den *idømte* straff, ble det nå bestemt at han først kunne få prøve når han hadde avsont $\frac{2}{3}$ av den *etter varetektsfradraget gjenstående straffetid*, en endring som har hatt stor praktisk betydning derved at fangen selv blir interessert i at varetekten ikke blir lenger enn nødvendig.

Jeg nevner også at adgangen til å bruke legemlig refselse og mørk selle ble opphevet. Det var for øvrig en endring som ikke hadde noen praktisk betydning, da disse refselsesarter for lengst var ute av bruk. Det er jo i det hele en triumf for den moderne fangebehandling at behovet for refselse er blitt så meget mindre enn før. Det er ytterst sjelden det nå er nødvendig å bruke refselse for å opprettholde disiplinen i fengslet, og dovenskap, som i gamle beretninger stadig anføres som årsak til refselse, motarbeides nok også lettere og mere effektivt på annen måte.

Samtidig med disse lovendringer ble det også gjort forskjellige endringer i de gjeldende reglementsbestemmelser, bl. a. i reglene om fangebehandlingen i landsfengslene. Det progressive system med klasseinndeling av fangene som like siden 1869 hadde vært lagt til grunn for behandlingen, bygget på at fangene i den første del av fengselsoppholdet i særlig grad skulle føle straffens tyngde, de skulle så å si begynne på bar bunn og etterhvert ved godt forhold gjøre seg fortjent til de forskjellige goder fengslet kunne by. Heri ble det gjort en

vesentlig endring. Klasseinndelingen ble visstnok opprettholdt, men sterkt begrenset i omfang med det for øye at de pedagogiske virkemidler fengslet rår over, skulle kunne komme til sin rett fra første stund. Også fanger i laveste klasse skulle kunne utnytte fritiden på hensiktsmessig måte og holde forbindelsen med sine pårørende vedlike.

Ved reglementsendring i 1950 gikk man videre på denne vei samtidig med at fangene fikk adgang til å abonnere på en dagsavis og adgang til å røke tobakk i fengslet.

Jeg har allerede nevnt at reformkomiteen fant det påtrengende nødvendig å få flere nye fengsler. Det gjalt først og fremst det nye landsfengsel for menn som fengselsmyndighetene hadde arbeidet for helt fra 1860-årene. Dette nye fengslet burde etter komiteens mening ligge i nærheten av Oslo og ha plass til ca. 300 og ville da etter komiteens beregning kunne oppta ikke bare Akershusfangene, men også en stor del av Botsfengslets belegg, slik at Botsfengslet til gjengjeld kunne ta mot et tilsvarende antall fanger fra Oslo kretsfengsel. Og dette ville gjøre det mulig å nedlegge et provisorisk fengselsanneks som Oslo i begynnelsen av århundret hadde måttet innrede i en leiet forretningsgård i Oslo sentrum og som var høyst utilfredsstillende.

Det var en overmåte tiltalende plan som Fengselsstyret grep med begjærighet. Men før den kunne settes i verk, ble Botsfengslets naboendom, et tidligere bryggeri, populært kalt Bayern, ledig og tilbudt Staten til kjøp. Etter inngående undersøkelser kom både fengselsfolk og bygningsakkyndige til det resultat at vi der skulle kunne få både et hensiktsmessig kretsfengsel for omkring 300 fanger og et fullt forsvarlig sykehus for 34 fanger. Og utgiftene skulle bare bli noe over halvparten av hva det nye landsfengslet var beregnet til. Dertil kom at ominnredningen forutsattes å kunne skje på betydelig kortere tid enn byggingen av et nytt fengsel ville kreve, og plassforholdene i Oslo var den gang prekære. Fengselsstyret fant derfor å måtte anbefale kjøpet og Regjering og Storting sluttet seg til. Ganske visst viste det seg her som overalt ellers at ominnredningen av de gamle bygningene bød på mange uforutsette vansker og ble atskillig dyrere enn beregnet. Lenger tid tok den også. Men resultatet er i hvert fall at vi fikk et nytt og tidsmessig kretsfengsel for Oslo, et fengsel som vi kan være vel bekjent av. Men dermed var også den gamle plan om et nytt landsfengsel utenfor byen skrinlagt, i hvert fall for lang tid. For fengselsvesenet ville det selvfølgelig ha vært bedre å få det planlagte nye landsfengslet, men slik som omstendighetene var, lot det seg ikke gjøre. Den første fløy av det nye kretsfengslet ble tatt i bruk allerede i 1934, men fullt ferdig med sykehus og en særskilt kvinneavdeling ble det først i 1939.

Av andre byggearbeider i denne tid nevner jeg at Botsfengslet ble utvidet med en ny fløy som bl. a. inneholdt flere riktig bra verksteder, for at fengslet skulle kunne gjennomføre den modifikasjon i enroms-

behandlingen som loven av 6. juli 1933 forutsatte. Videre ble Opstad tvangsarbeidshus utvidet bl. a. med en ny sykeavdeling og flere nye seller og i Bodø ble ført opp et nytt kretsfengsel for 35 fanger.

Av størst interesse var imidlertid at Landsfengslet og Arbeidshuset for kvinner, det 200 år gamle Kristiania tukthus, som hadde en stor og meget verdifull tomt i byens sentrum, ble solgt til nedrivning i 1936 og at det på Ila i Bærum ble ført opp en ny anstalt, beregnet på omkring 100 kvinner med atskilte avdelinger for fanger og tvangsarbeidere.

Som en midlertidig ordning inntil den nye anstalt kunne bli ferdig, ble kvinneanstaltens belegg i 1938 anbragt på Bredtveit i Ø. Aker, et tidligere lærehjem for unge gutter, som i en årrække hadde stått ledig. Da Bredtveit i 1941 ble tatt som politisk fengsel ble et tidligere distriktsfengsel på Sel i Gudbrandsdalen tatt i bruk som kvinneanstalt.

Den nye anstalten på Ila skulle ha vært ferdig ved nyttår 1940, men hadde ennå ikke kunnet tas i bruk ved krigens utbrudd i april. Noen måneder senere ble den overtatt av de tyske myndigheter, først som krigsfangeleir for norske offiserer, senere som konsentrasjonsleir for politiske fanger under navnet *Grini fangeleir*. Denne bruk fortsatte like til okkupasjonstidens slutt i mai 1945. Anstaltens kapasitet ble stadig utvidet med nye brakker og belegget vokste tilsvarende — det var en tid over 5300.

Da så frigjøringen kom, ble anstalten straks tatt i bruk under rettsoppgjøret med landssvikerne, først som varetektsfengsel, senere som straffengsel, og slik ble den under navnet *Ilebu fengsel* brukt like til 1950. Da var landssvikoppgjøret kommet så langt at anstalten kunne stilles til bruk for det ordinære fengselsvesen, og det lå jo unektelig nær å ta den som kvinneanstalt, det den var bygget til. Antallet av kvinnelige tvangsarbeidere og landsfengselsfanger var imidlertid under okkupasjonen og i etterkrigsårene gått så langt ned at en mindre anstalt ville være fullt tilstrekkelig. Etter inngående drøftelse ble derfor resultatet at kvinneanstalten som en varig ordning skulle innrettes på *Bredtveit* og at *Ilebu* skulle tas i bruk som sikringsanstalt for menn under navnet *Ila sikringsanstalt*.

Hermed kommer jeg over til en annen sak som har voldt fengselsmyndighetene mange vansker. I 1929 ble straffeloven endret slik at vi fikk nye og betydelig mere effektive regler om sikring av abnorme forbrytere (strl. § 39) og forvaring på relativt ubestemt tid av tilbakefallsforbrytere (strl. § 39 a). Det var uten tvil en meget rasjonell ordning. Men loven tråtte i kraft på vanlig måte 4 uker etter at den var kunngjort og uten at det på forhånd var truffet noen forføyning for å skaffe et særskilt anbringelsessted for det nye belegg. Loven ble også av domstolene straks brukt i en utstrekning som neppe noen på forhånd hadde tenkt seg muligheten av. I løpet av mindre enn 3 år (inntil utgangen av 1931) ble ialt 249 personer dømt etter de nye bestemmelser, av dem ikke mindre enn 151 til forvaring som vanefor-

brytere. Disse måtte dels anbringes i Opstad tvangsarbeidshus, dels i Akershus landsfengsel, og på grunn av plassforholdene var det her ikke mulig å gi dem en behandling som i noen vesentlig grad atskilte seg fra den de ordinære fanger og tvangsarbeidere fikk. Dette var ikke som det skulle være. Forvaringsfangene følte det selv som en stor urettferdighet, og bitterheten slo endog bokstavelig talt ut i lys lue ved en av fangene i 1932 påsatt ildebrann i Akershus landsfengsel.

For å rette på dette forhold ble det i 1937 bestemt at det i Oslo kretsfengsel som nettopp hadde fått ferdig en ny fløy, skulle opprettes en avdeling for landsfengselsfanger med sikte på de straffanger som ellers skulle ha vært anbrakt i Akershus landsfengsel. Akershus landsfengsel skulle da etter hvert gå over til bare å være forvaringsanstalt. Denne ordning var i det vesentlige gjennomført i 1939. Men allerede året etter kom krigen og dermed var forvaringsanstaltens saga slutt. Akershus ble beslaglagt av de tyske myndigheter og forvaringsfangene måtte påny anbringes i de ordinære fengsler eller tvangsarbeidshus (Botsfengslet, Oslo kretsfengsel, Opstad eller Sem). Denne ordning har dessverre måttet beholdes like til den siste tid, men forholdet vil nå bli rettet ved den nye Ila sikringsanstalt som er forutsatt å skulle ta mot både de sikringsfanger som besluttes anbragt der etter straffelovens § 39, og de fanger som skal holdes i forvaring etter straffelovens § 39 a.

Fengslet på Akershus ble disponert av tyskerne hele okkupasjons-tiden igjennom. Ved frigjøringen ble anstalten først stilt til rådighet for de allierte militærmyndigheter til bruk under rettsforfølgningen mot krigsforbryterne og fra 1946, da fengselsvesenet påny overtok anstalten, ble den brukt under rettsoppjøret med landssvikerne som varetektsfengsel og som soningssted for menn som var idømt frihetsstraff på 15 år eller mere eller som av særlige grunner ikke antokes å passe i de vanlige fangeleirer. Da Akershus i 1950 ikke lenger trengtes til dette bruk, ble fengslet definitivt besluttet nedlagt, og bygningskomplekset stillet til rådighet for militæretaten.

Den særskilte avdeling for landsfengselsfanger som i 1937 ble opprettet i Oslo kretsfengsel, måtte tømmes ved okkupasjonens opphør i 1945 for å gi plass for varetektsfanger og er senere ikke tatt opp igjen. Som jeg allerede har nevnt er derfor Botsfengslet nå vårt eneste landsfengsel for menn.

I tilslutning til mine bemerkninger om den nye sikringsanstalten nevner jeg ennå en nydanning som lenge har stått på dagsordenen og som det stilles de største forhåpninger til. Det er en *arbeidsskole for unge mannlige lovbrøtere*, aldersgruppen 18—23 år, som er under oppførelse på Berg i Vestfold. Dessverre er byggearbeidet forsinket så den nye institusjon ikke vil kunne tas i bruk før i 1952. Jeg skal derfor ikke gå nærmere inn på den, men vil bare fremheve at det syn som ligger til grunn for arbeidsskolen, er at de unge lovbrøtere skal oppdras og gis faglig opplæring istedenfor en vanlig frihetsstraff.

For så vidt vil arbeidsskolen bety et tidsskille i vårt fengselsvesens historie like meget som Botsfengslet gjorde det for 100 år siden.

Jeg har i denne oversikt holdt meg til de bestemmelser som gjelder om fangebehandlingen og gjort rede for de anstalter vi har til disposisjon. Det er imidlertid en 3dje faktor som spiller en ikke mindre rolle for straffullbyrdelsen. Det er *tjenestemennene*. Hvis ikke disse forstår sin oppgave og kan fylle sin stilling, vil ethvert håp om noen varig nytte av fangebehandlingen være om sonst. Det kan her være av interesse å nevne at Justisdepartementet allerede ved utnevnelsen av den første direktør for Botsfengslet i 1849 fremholdt at direktørstillingen i viktighet og betydning ubestridelig „tåler sammenligning med hvilket som helst av de embeder for hvilke den akademiske dannelse av lovgivningen er foreskrevet“, og at det måtte „anses hevet over tvil at Botsfengslets bestyrelse ikke kan overdrages uten til en mann der har erhvervet den utvikling og mottatt den ånds dannelse som er den beste der under våre forhold og institusjoner kan erholdes“. Videre måtte „streng rettskaffenhet og dyd i forhøyet grad erkjennes fornøden“. Når dertil kom at direktøren burde ha „videnskabelig dannelse“, stor arbeidslyst og arbeidskraft og temmelig sparsomme fordringer til de vanlige adspredelser i livet, vil neppe noen kunne nekte at departementet hadde øye for stillingens krav. Og stillingen er så visst ikke mindre viktig i våre dager.

Det er en moralsk forbedring av fangene som er fengslets hovedoppgave. Mens denne oppgave fra først av så godt som utelukkende lå hos direktøren med bistand av prest og lærere, er etterhvert også den øvrige funksjonærstab trukket inn i oppdragergjerningen med derav følgende økede krav til dyktighet og karakter.

At det i det omhandlede tidsrum er skjedd mange endringer med hensyn til tjenestemennene sier seg selv. Nye gjøremål er tatt opp, antallet av tjenestemenn er øket både absolutt og i forhold til fangetallet og de enkelte stillingers virkeområde er i mange tilfelle lagt om. Jeg skal imidlertid ikke gå inn på denne utvikling, men vil bare nevne 3 forhold som er karakteristiske:

at den psykiatrisk utdannede lege har fått en fremskutt plass,

at kravene til håndverkskyndighet hos den underordnede betjening stadig har trengt seg mere frem og

at det i den siste tid er ansatt sosialkuratorer med den særlige oppgave å utføre sosialt velferdsarbeid for fangene, bistå dem under særlige familierettslige eller andre sosiale vansker som er en følge av frihetsberøvelsen, og såvidt mulig legge forholdene til rette for dem ved løslatelsen.

Spørsmålet om å skaffe tjenestemennene større teoretisk utdannelse har gjentatte ganger vært på bane og det er i de siste år holdt flere utdanningskurs for betjentene. Men dessverre mangler det på dette

område meget på at vi er kommet så langt som det kunne være ønskelig.

Tilslutt noen ord om okkupasjonstiden og det påfølgende rettsoppgjør.

Med hensyn til okkupasjonstiden har jeg allerede nevnt at de tyske myndigheter straks tok forvaringsanstalten på Akershus og det nye fengsel på Ila til disposisjon. Senere tok de på samme måte et fengsel i Oslo (Møllergaten 19) og et i Trondheim (Vollan). Etter bestemmelse av de norske nasistiske myndigheter ble Bredtveit tatt i bruk som politisk fengsel, likesom det ble opprettet en konsentrasjonsleir i Vestfold under statspolitiets ledelse. De ekstraordinære forhold under krigen gjorde seg selvfølgelig på forskjellig vis gjeldende også innen fengselsvesenet, men jeg finner det ikke nødvendig å gå nærmere inn på det her.

Heller ikke finner jeg grunn til å gå nærmere inn på de særlige forhold som rettsoppgjøret etter okkupasjonen førte med seg. At fengselsvesenets ordinære anstalter ikke kunne romme det veldig økede belegg var åpenbart. En stor del av landssvikfangene måtte derfor ved arrestasjonen av hjemmestyrkene eller politiet anbringes i provisoriske leirer som senere etterhvert ble overtatt av fengselsvesenet. Av hensyn til den økede arbeidsbyrde og det særegne belegg, som for den overveiende dels vedkommende var av en helt annen art enn det ordinære fangebelegg, ble det opprettet en egen avdeling i Fengselsstyret til å ta seg av disse saker. Bortsett fra noen få tilfelle hvor særegne hensyn gjorde seg gjeldende ble landssvikfanger og krigsforbrytere holdt i egne anstalter både under varetekt og straffavsoning. Ved siden av Akershus, Ilebu og Bredtveit ble hertil brukt de nevnte provisoriske leirer som ble nedlagt etter hvert som de kunne undværes. Fra høsten 1951 er bare 1 av dem i bruk.

Kyhn Gløersen.